

ธรรมราชา

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)
ศาสตราจารย์, ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์

เรื่องที่กำหนดให้นำเสนอในโอกาสนี้ คือ เรื่อง **ธรรมราชา** คำสั้น ๆ ที่มีความหมายกว้างขวางมากเพราะธรรมราชาเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองตามคติทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการนำไปประยุกต์ใช้在地ดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาหลายแห่ง

ดังนั้นแนวคิดเรื่องธรรมราชาจึงไม่เคยหยุดนิ่งเพราะมีการนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในยุคต่างๆตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าจนถึงปัจจุบัน เพื่อติดตามพัฒนาการของแนวคิดเรื่องธรรมราชาให้ตลอดสาย เราจึงจำเป็นต้องดูบริบททางสังคมประกอบการศึกษาความหมายของคำว่า “ราชา” “ธรรมราชา” และ “สุโขทัยธรรมราชา” ว่า

คำทั้งสามนี้มีความเป็นมาอย่างไรและมีการคลี่คลายขยายตัวไปตามยุคตามสมัยอย่างไรบ้าง

คำที่สามคือ “สุโขทัยธรรมราชา” นั้นเป็นสร้อยพระนามของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระนามของพระองค์เป็นชื่อของสถาบันพระปกเกล้าผู้เป็นเจ้าของงานนี้

* เรียบเรียงจากปาฐกถา นำ แสดง ณ ห้องคอนเวนชันเซ็นเตอร์ โรงแรมรามาร์คเด้นส์ เนื่องในการประชุมวิชาการของสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗ ในโอกาสเฉลิมฉลอง ๑๒๐ ปี พระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ราชาคือผู้สร้างคามยินดีพอใจให้ประชาชน

เรื่องราวความเป็นมาของคำว่า “ราชา” ปรากฏอยู่ในพระสูตรที่มีชื่อว่า **อัครัญญสูตร**^๑ ซึ่งนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหนังสือว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก (The Book of Genesis) ตามคติทางพระพุทธศาสนา ผู้ที่ประสงค์จะเรียนรู้เรื่องการก่อกำเนิดของโลกและกำเนิดของมนุษย์คนแรกในโลกตามคติทางพระพุทธศาสนาควรศึกษาอัครัญญสูตร พระสูตรนี้พูดถึงการก่อกำเนิดของโลกและต้นกำเนิดของมนุษย์ด้วยมุมมองแบบทฤษฎีวิวัฒนาการคือไม่มีเรื่องพระพรหมหรือพระเจ้าสร้างโลกเข้ามาเกี่ยวข้องเหมือนอย่างที่เราพบในศาสนาเทวนิยมแต่อย่างใด

อัครัญญสูตรกล่าวถึงชุมชนบรรพกาลที่มีจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเรื่องการขาดแคลนอาหารก็ตามมา ในเบื้องต้นแต่ละครอบครัวแบ่งกันเก็บเกี่ยวข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมาบริโภคเท่าที่จำเป็นโดยไม่มีการสะสมส่วนเกิน นั่นคือพวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีเฉพาะเวลาที่ต้องการบริโภคเท่านั้น ข้าวสาลีตามธรรมชาติจึงเพียงพอสำหรับทุกคน ต่อมาคนบางพวกเกิดความโลภมากได้สะสมข้าวสาลีไว้เกินความต้องการทำให้ข้าวสาลีของกลางขาดแคลนจึงต้องมีการตกลงแบ่งปันที่ดินให้แต่ละครอบครัวปลูกข้าวสาลีกันเอง แต่ก็เกิดกรณีพิพาทแย่งสิทธิในที่ดินทำกินบ้าง มีการขโมยข้าวสาลีของกันและกันบ้าง สมาชิกของชุมชนจึงตกลงกันว่าจะคัดเลือกผู้ปกครองขึ้นมาคนหนึ่งให้ทำหน้าที่กำกับดูแลไม่ให้เกิดการทะเลาะวิวาทและช่วยยุติกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นโดยยินดีแบ่งปันผลประโยชน์เป็นค่าตอบแทนแก่ผู้ปกครองนั้น ข้อตกลงนี้คือจุดเริ่มต้นของการเกิดชนชั้นปกครองที่เรียกว่า**วรรณะกษัตริย์** บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกให้ทำหน้าที่ปกครองเป็นคนแรกเรียกว่า**พระมหาสम्मติราช** หมายถึงผู้ที่มหาชนคัดเลือกมาให้ทำหน้าที่ปกครองเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เพราะเป็นผู้ที่มหาชนสมมติ คำว่า พระมหาสम्मติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก”^๒

โดยนัยนี้ ผู้ปกครองนี้ย่อมมีหน้าที่ในการแบ่งปันที่ทำนาและมีอำนาจกำกับดูแลสิทธิในที่ทำกินให้กับประชาชนเนื่องจากเป็นใหญ่ในที่ทำนา(เขตตะ) เขาจึงได้ชื่อว่า**ขัตติยะหรือกษัตริย์**

^๑ ที.ปา.๑๑/๕๑/๘๗.

^๒ ที.ปา.๑๑/๖๓/๑๐๒.

ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะเป็นใหญ่ยิ่งแห่งที่นาทั้งหลาย ดังนี้แล คำว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุปบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง”^๓ คำว่ากษัตริย์นี้มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “พระเจ้าแผ่นดิน ในภาษาไทย

ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นกษัตริย์ต้องทำหน้าที่แบ่งปันที่ดินทำกินโดยไม่มีอคติหรือความลำเอียง และต้องรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมด้วยความยุติธรรมจนผู้ใต้ปกครองเกิดความยินดีพอใจ ในการปฏิบัติหน้าที่ของเขา ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองจึงได้อีกชื่อหนึ่งว่า **ราชา** แปลว่าผู้สร้าง ความยินดีพอใจให้กับประชาชน ดังพระบาลีที่ว่า “ธมฺเมน ปเร รมฺยเซตตี โข ... ราชา แปลว่า “ชื่อว่าราชาเพราะเป็นผู้ทำให้คนเหล่าอื่นยินดีพอใจโดยธรรม”^๔ อรรถกถาแห่งจกกวัตติสูตรอธิบายว่า คำว่า ราชา หมายถึงผู้ทำให้ประชาชนยินดีพอใจโดยธรรมคือสังคหัตถุ ๔ ประการ^๕

อัครคัมภีร์ได้แสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นครั้งแรกของระบบวาระเป็นผลจากการแบ่งหน้าที่กันทำของมนุษย์ในชุมชนบรรพกาล มนุษย์นี้แหละสร้างระบบชนชั้นวรรณะขึ้นมา ไม่ใช่พระพรหมเป็นผู้สร้างระบบวาระดังที่ศาสนาพราหมณ์สอนไว้ศาสนาพราหมณ์สอนว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและสร้างมนุษย์ เมื่อสร้างมนุษย์ขึ้นมาแล้ว พระพรหมได้กำหนดให้มนุษย์สังกัดวรรณะที่ต่างกันมาตั้งแต่เกิด ดังนี้^๖

ผู้ที่เกิดในวรรณะพราหมณ์ออกมาจากปากของพระพรหมจึงมีหน้าที่ศึกษาและสอนคัมภีร์
พระเวท

ผู้ที่เกิดในวรรณะกษัตริย์เกิดมาจากแขนของพระพรหมจึงมีหน้าที่ปกครองคนในวรรณะ
อื่นๆ

ผู้ที่เกิดในวรรณะแพศย์ออกมาจากต้นขาของพระพรหมจึงมีหน้าที่ประกอบอาชีพการงาน

ผู้ที่เกิดในวรรณะศูทรออกมาจากเท้าของพระพรหมจึงมีหน้าที่รับใช้คนในสามวรรณะ
ข้างต้น

^๓ ที่.ป.๑๑/๖๓/๑๐๒.

^๔ ที่.ป.๑๑/๖๓/๑๐๒.

^๕ อ.จ.๒/๑๒๑ ;ที่.ป.๑๑.๓/๕๔.

^๖ George Buhler, “The Laws of Manu”, Sacred Books of the East, Volume 25, Chapter I nos. 87-91.

หลักศาสนาพราหมณ์กำหนดว่าคนเราเกิดมาในวรรณะใดก็ต้องเป็นคนในวรรณะนั้นไปตลอดชีวิตเพราะเป็นสิ่งที่พระพรหมลิขิตคือกำหนดชะตาชีวิตไว้อย่างนั้น การเปลี่ยนวรรณะจึงเป็นไปได้ การแต่งงานข้ามวรรณะก็จะทำให้วรรณะไม่บริสุทธิ์ คนทั่วไปจะรู้ว่าใครสังกัดวรรณะอะไรก็ดูกันที่โคตรคือนามสกุล แต่ละวรรณะจะมีหน้าที่ประจำวรรณะเรียกว่า**วรรณะธรรม** เช่นพราหมณ์มีหน้าที่สอนพระเวท กษัตริย์มีหน้าที่ปกครองและดูแลรักษาระบบวรรณะไม่ให้เสื่อมสลาย วรรณะกษัตริย์ไม่ได้เกิดขึ้นโดยการสมมติหรือการคัดเลือกของประชาชน แต่เกิดจากการสร้างของพระพรหม หมายความว่าคนเราเป็นกษัตริย์โดยชาติกำเนิด ใครเป็นกษัตริย์ก็ต้องเป็นกษัตริย์ไปตลอดชีวิต กษัตริย์ต้องปกครองบ้านเมืองไปตามธรรมคือหน้าที่ประจำวรรณะกษัตริย์ที่พระพรหมกำหนดไว้แล้วในคัมภีร์ที่ชื่อว่ามนูธรรมศาสตร์

แนวคิดเรื่องกษัตริย์ในพระพุทธศาสนาแตกต่างจากเรื่องระบบวรรณะกษัตริย์ในศาสนาพราหมณ์ อัครคัมภีร์สูตตันยัตนว่า ระบบวรรณะไม่ได้เกิดจากการสร้างของพระพรหม มนุษย์ต่างหากสร้างระบบวรรณะขึ้นมาเอง ดังนั้น มนุษย์จึงสามารถเลิกล้มระบบวรรณะได้และสามารถเปลี่ยนวรรณะด้วยการกระทำของตน กล่าวคือ มนุษย์จะเป็นคนวรรณะสูงหรือวรรณะต่ำก็เพราะกรรมคือการกระทำไม่ใช่เพราะเกิดในวรรณะสูงหรือวรรณะต่ำ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลไม่ได้เป็นคนถ้อยเพราะชาติกำเนิด ไม่ได้เป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นคนถ้อยก็เพราะกรรม เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม”^๗ “กรรมย่อมจำแนกประเภทของสัตว์โลกให้เลวและประณีตต่างกันไป”^๘ ในทำนองเดียวกัน มนุษย์ไม่ได้เป็นกษัตริย์เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นกษัตริย์เพราะกรรมคือการกระทำ ถ้าทำกรรมดีคือปฏิบัติหน้าที่โดยธรรมก็เป็นกษัตริย์ที่ดี ถ้าทำกรรมไม่ดีคือปฏิบัติหน้าที่โดยอธรรมก็เป็นกษัตริย์ที่ไม่ดี กษัตริย์ที่ปฏิบัติหน้าที่โดยธรรมและเป็นกษัตริย์ที่ดีเรียกว่า **ธรรมราชา**

^๗ พุ.สุ.๒๕/๓๐๖/๓๕๒.

^๘ ม.อ.๑๔/๓๘๕/๕๙๖.

ธรรมราชาคือกษัตริย์ผู้ทรงธรรมและเป็นธรรมาธิปไตย

ธรรมราชาเป็นกษัตริย์ในอุดมคติของพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องธรรมราชาปรากฏอยู่ในจักกวัตตสูตร^๙ ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่ล้อมรอบ เป็นผู้พิชิต”^{๑๐} พระภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อพระราชามีเป็นใหญ่ในแผ่นดินแล้วจะมีอะไรยิ่งใหญ่ไปกว่าพระราชหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ธรรมเป็นสิ่งที่ใหญ่กว่าพระราช^{๑๑}

คำถามนี้เกี่ยวข้องกับขอบเขตการใช้พระราชอำนาจของพระราชาก็คือ เมื่อพระราชามีพระราชอำนาจมากที่สุดใแผ่นดิน อะไรเล่าจะเป็นเครื่องกำกับการใช้พระราชอำนาจมิให้เกินเลยไปจนกลายเป็นทรราช คำตอบของพระพุทธเจ้าก็คือว่า ธรรมเป็นเครื่องกำกับการใช้พระราชอำนาจของพระราชาราชาราชาทรงใช้พระราชอำนาจภายในกรอบของธรรม นั่นคือ ราชธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจ

โดยนัยนี้ คำว่า ธรรมราชา มีความหมาย ๒ อย่าง ดังนี้

๑. คำว่าธรรมราชาหมายถึง “ผู้มีธรรมเป็นราชา” หมายถึงพระราชารู้ธรรมเป็นใหญ่คือเป็นธรรมาธิปไตย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า “พระราชาทรงอาศัยธรรมนั่นเอง สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด เป็นธรรมาธิปไตย”^{๑๒}

๒. คำว่าธรรมราชาหมายถึง**ธรรมมิกราช**คือพระราชารู้ธรรมหรือประพฤติราชธรรมเพื่อสร้างความยินดีพอใจแก่ประชาชนได้ปกครองคำถามที่ตามมาก็คือว่า ราชธรรมที่ทรงประพฤติปฏิบัตินั้นคืออะไร คำตอบที่ประมวลมาจากอรรถกถาจักกวัตตสูตรก็คือว่า ราชธรรมหมายถึง กุศลกรรมบถ ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๕ และราชสังคหวัตถุ ๔^{๑๓}

^๙ มีจักกวัตตสูตรอยู่ ๓ แห่ง ในพระไตรปิฎก คือ ที.ปา.๑๑/๓๓/๖๒ ; ส.ม.๑๙/๕๐๕/๑๓๘ ; อัง.ติก.๒๐/๔๕๓/๑๓๘.

^{๑๐} ที.ปา.๑๑/๓๔/๖๒.

^{๑๑} อัง.ติก.๒๐/๔๕๓/๑๓๘.

^{๑๒} ที.ปา.๑๑/๓๕/๖๕.

^{๑๓} อัง.อ.๒/๑๒๑; ที.ปา.อ.๓/๕๔.

รวมความว่าธรรมราชาหมายถึงกษัตริย์ผู้มีธรรมเป็นราชาคือผู้ถือธรรมเป็นใหญ่เป็น **ธรรมาธิปไตย** และเป็น**ธรรมิกราช** คือพระราชารู้ทรงธรรมหรือประพุดิราชธรรม ราชธรรม ที่ทรงประพุดินั้นคือจริยธรรม หมายถึงหน้าที่ที่ควรประพุดิปฏิบัติ ธรรมราชาที่แท้จริงทรง ปฏิบัติราชธรรมคือทำหน้าที่อย่างเต็มกำลังความสามารถ โดยไม่บกพร่องต่อหน้าที่ ไม่ละทิ้งหน้าที่ และไม่ทุจริตต่อหน้าที่ ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ธมฺมญฺจเร สุจฺริตํ ควรปฏิบัติหน้าที่ให้สุจฺริต”^{๑๔} ราชธรรมที่พระราชารู้ต้องประพุดิปฏิบัติอย่างเต็มทีคือกุศลกรรมบถ จักรวรรดิวัตรและราช ลังคหวัตร

กุศลกรรมบถ หมายถึงวิธีทำความดี ๑๐ ประการ แบ่งเป็นวิธีทำความดีทางกาย ๓ ประการ วิธีทำความดีทางวาจา ๔ ประการ และ วิธีทำความดีทางใจ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้^{๑๕}

วิธีทำความดีทางกาย ๓ ประการ ได้แก่ งดเว้นการฆ่าสัตว์

ตัดชีวิต งดเว้นการลักขโมย งดเว้นการประพุดิผิดในกาม นี่คือสามข้อแรกของศีล ๕

วิธีทำความดีทางวาจา ๔ ประการ ได้แก่ งดเว้นการพูดเท็จ

งดเว้นการพูดส่อเสียด งดเว้นการพูดคำหยาบ งดเว้นการพูดเพ้อเจ้อ จะเห็นได้ว่าการ งดเว้นการพูดเท็จเป็นข้อที่ ๔ ของศีล ๕

วิธีทำความดีทางใจ ๓ ประการ ได้แก่ ความไม่คิดโลภมากอยากได้ของเขา ความ ไม่คิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น ความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เหล่านี้เป็นข้อปฏิบัติในทำนองเดียวกันกับศีล ๕ เพียงแต่เพิ่มวิธีทำความดีทางใจ ๓ ประการเข้าไปด้วย กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการซึ่งครอบคลุมศีล ๕ ไว้ด้วยนั้นจัดเป็นธรรมเครื่อง ก้ากักับการใช้พระราชอำนาจของพระราชารู้ถ้าไม่มีธรรมเป็นเครื่องก้ากักับ พระราชารู้อาจหลงอำนาจ และใช้อำนาจไปในทางสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่นเพราะมีพุทธภาษิตว่า”วโส อีสฺสรียํ โลกเ อำนาจเป็นใหญ่ในโลก”^{๑๖} ลอร์ด แอกตันกล่าวว่า “อำนาจมักทำคนให้เสียคน อำนาจเต็มทีมัก ทำให้คนเสียคนได้เต็มที่ ผู้ยิ่งใหญ่ส่วนมากจึงมักจะเป็นคนเลว”^{๑๗}

^{๑๔} ขุ.ธ.๒๕/๒๓/๓๘.

^{๑๕} ที.ปา.๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

^{๑๖} ส.ส.๑๕/๒๑๒/๖๐.

^{๑๗} “Letter to bishop Mandell Creighton, April 5, 1887.” Published in *Historical Essays and Studies*, edited by J.N.Figgis and R.V. Laurence (London : Macnillan, 1907)

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการย่อมช่วยกำกับการใช้พระราชอำนาจไม่ให้เป็นไปในทางที่ผิด ส่วนจักรวรรดิวัตรและสังคหัตถุช่วยให้พระราชการใช้พระราชอำนาจไปในทางที่สร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนได้ปกครอง

จักรวรรดิวัตรหมายถึงหลักการปฏิบัติหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิพระราชและนักปกครองมี ๑๒ ประการ^{๑๘} ซึ่งอาจสรุปเหลือ ๕ ประการ^{๑๙} ดังต่อไปนี้

๑. ธรรมาธิปไตย ยึดถือธรรมเป็นใหญ่ หมายความว่า ธรรมราชาทรงถือธรรมเป็นราชาคือเป็นใหญ่เหนือพระองค์ นั่นคือใช้ราชธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจ ธรรมราชาทรงแสดงความเป็นธรรมาธิปไตยด้วยการเคารพนับถือบุชชาฆ่าเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธรรมธวัชคือมีธรรมเป็นธงชัย กล่าวโดยสรุปก็คือธรรมราชาทรงใช้ธรรมเป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง นั่นคือ ทรงอาศัยธรรมเป็นกรอบนโยบายในการปกครองและทรงยึดธรรมเป็นธงชัยคือทรงประกาศสั่งสอนธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อมเพื่อให้ประชาชนยอมรับและปฏิบัติธรรมนั้น อันจะส่งผลให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองเกิดสันติสุข

๒. ธรรมการรักษา จัดการรักษาอันชอบธรรมแก่ประชาชน ๗ ประเภท เช่น เจ้านาย เชื้อพระวงศ์ มุขอำมาตย์มนตรี เสนาข้าราชบริพาร สมณะชีพรามณ์ พลกนิกรทั่วไป และการรักษาอันชอบธรรมที่จัดให้แก่สัตว์ต่าง ๆ อีก ๑ ประเภท รวมการรักษาอันชอบธรรมทั้งหมดมี ๘ ประเภท ซึ่งทำให้จักรวรรดิวัตรข้อธรรมการรักษาขยายออกไปเป็น ๘ ข้อตามประเภทของมนุษย์และสัตว์ที่ได้รับการรักษาคุ้มครอง เมื่อรวมธรรมการรักษาทั้ง ๘ ข้อนี้เข้ากับจักรวรรดิวัตรอีก ๔ ข้อที่เหลือก็ทำให้จักรวรรดิวัตรมี ๑๒ ข้อ แต่ในที่นี้เราสรุปธรรมการรักษาทั้ง ๘ ข้อเหลือเพียงข้อเดียวคือข้อ ๒ นี้เท่านั้น เมื่อรวมเข้ากับจักรวรรดิวัตรอีก ๔ ข้อที่เหลือก็จะได้จักรวรรดิวัตร ทั้งหมด ๕ ข้อ

๓. ธรรมการนิเสธนา จัดการป้องกันปราบปรามและแก้ไขมิให้เรื่องเลวร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมืองนั่นคือธรรมราชาทรงทำหน้าที่คุ้มครองป้องกันประชาชนจากอาชญากรรมต่าง ๆ และทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาตุลาการเมื่อเกิดคดีความเพื่อผดุงความยุติธรรมในสังคม

^{๑๘} ที.ปา.๑๑/๓๕/๖๕.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, วัฒนาณเวศกวัน, ๒๕๔๘ หน้า ๒๕๐-๒๕๒.

๔. **ธนานุประทาน** จัดหาทรัพย์ให้ประชาชนได้กินต้อยตมมีสุขไม่มีความยากจนข้นแค้นในแผ่นดิน

๕. **ปริจาคา** มีการบริจาคหรือสมณะชีพราหมณ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิตเพื่อแสวงหาวิธีการที่เหมาะสมสำหรับปกครองบ้านเมืองการปฏิบัติธรรมคือจักรวรรดิวัตรดังกล่าวมานี้ทำให้ธรรมราชาเป็นผู้ถือธรรมเป็นใหญ่และปกครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อสร้างความยินดีพอใจแก่ประชาชนได้ปกครอง นอกจากนี้ ธรรมราชาทรงเป็นใหญ่โดยธรรม ทรงชนะโดยธรรม ไม่ใช่อาวุธปราบปรามผู้อื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชอำนาจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจกกวัตติสูตรว่า “**พระองค์ทรงชนะโดยธรรม (ธมฺเมเน อภิวิชย) มีต้องใช้อาชาญา มีต้องใช้ศาสตราครอบครองแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่ล้อมรอบ**”^{๒๐} พุทธพจน์นี้เป็นที่มาของนโยบาย “**ธรรมวิชัย**” ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

โดยทั่วไป สังคหวัตถุหมายถึงหลักการผูกใจคนมี ๔ ประการ คือ^{๒๑}

๑. **ทาน** การให้ปัน
๒. **ปิยวาจา** การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน
๓. **อัตถจริยา** การบำเพ็ญประโยชน์
๔. **สมานัตตตา** การวางตนพอดี

ข้อธรรมสำหรับให้พระราชาประพฤติปฏิบัติเพื่อสร้างความยินดีพอใจแก่ประชาชน ไม่ใช่สังคหวัตถุที่กล่าวมานี้ แต่เป็นข้อธรรมอีกชุดหนึ่งเรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ซึ่งหมายถึงหลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา พระพุทธเจ้าทรงแสดงข้อธรรมนี้ไว้ในยัญญสูตร^{๒๒} ดังต่อไปนี้

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระสุบินหรือฝันร้ายแล้วตรัสถามพราหมณ์ปุโรหิตให้พยากรณ์ความฝันนั้น ปุโรหิตพยากรณ์ว่า พระสุบินนี้เป็นลางร้ายบอกเหตุว่าจะมีเภทภัยแก่ราชบัลลังก์และพระชนม์ชีพของพระองค์ เขาได้ทูลแนะนำพระเจ้าปเสนทิโกศลให้ประกอบพิธีบูชามหา

^{๒๐} ที.ปา.๑๑/๓๔/๖๓.

^{๒๑} ที.ปา.๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

^{๒๒} ส.ส.๑๕/๓๔๙/๑๐๙.

พระองค์ทรงเห็นด้วยกับคำแนะนำนี้และตรัสสั่งให้เตรียมประกอบพิธีบูชามหาขันธ์ด้วยการจับโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว แกะ ๕๐๐ ตัว รวมทั้งทาสและกรรมกรอีกจำนวนมากไปผูกไว้ที่หลักเพื่อฆ่าบูชาขันธ์ตามพิธีพราหมณ์ เสียงร้องไห้ของมนุษย์และเสียงร้องของสัตว์ดังระงมไปทั่ว พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้แล้วตรัสว่า

“มหาขันธ์ที่มีการตระเตรียมมาก มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่างๆ คือ อัสนัสมะธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคพะ มหาขันธ์เหล่านั้น เป็นขันธ์ที่ไม่มีผลมาก เพราะพระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนินปฏิบัติชอบ ย่อมไม่เข้าไปใกล้ขันธ์นั้น”^{๒๓}

ในสมัยพระพุทธเจ้า ศาสนาพราหมณ์สอนให้พระราชอาณัติผู้แสวงหาพระราชอำนาจและความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์ต้องทำการบูชามหาขันธ์ ๕ ประการซึ่งมีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นส่วนสำคัญ ดังต่อไปนี้^{๒๔}

๑. อัสนัสมะธะ การบูชาขันธ์ที่มีการฆ่าม้าเป็นส่วนสำคัญ ขันธ์นี้รวมหมายถึงขันธ์ที่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง เว้นที่ดินและคน มีการตั้งเสาศัณฐาน ๒๑ เสาศ สำหรับผูกปศุสัตว์ที่จะต้องฆ่าประมาณ ๕๙๗ ชนิด

๒. ปุริสเมธะ การบูชาขันธ์ที่มีการฆ่าคนเป็นส่วนสำคัญ เป็นขันธ์ที่บูชาด้วยสมบัติต่างๆ เช่นเดียวกับอัสนัสมะธะ แต่รวมการบูชาด้วยที่ดินเข้าด้วย

๓. สัมมาปาสะ การบูชาขันธ์บนแท่นบูชาสำหรับผูกสัตว์ที่สร้างขึ้นในบริเวณที่เขาว้าง ท่อนไม้สำหรับต้อนสัตว์ขึ้นไปแล้วตกลงมา นั่นคือ ท่อนไม้ตกลงมาตรงไหนก็สร้างแท่นบูชาขันธ์ตรงนั้น

๔. วาชเปยยะ การบูชาขันธ์ที่มีการตีฆาตคือเนยใสและน้ำผึ้งเป็นส่วนสำคัญ ขันธ์นี้มีการฆ่าสัตว์อีก ๑๗ ตัว

๕. นิรัคคพะ การบูชาขันธ์ที่ไม่มีลี้มสลัก คือไม่มีขีดจำกัด หมายถึงขันธ์ที่ไม่ต้องมีเสาศสำหรับบูชาขันธ์ โดยมีการทำพิธีเช่นเดียวกับอัสนัสมะธะ แต่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง ไม่มียกเว้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สรรพเมธะ หมายถึงการบูชาขันธ์ด้วยของทุกอย่าง

^{๒๓} ส.ส.๑๕/๓๕๑/๑๙๘-๑๙๙.

^{๒๔} ส.ส.๑.๑/๑๙๘-๑๙๙.

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระราชาทั้งหลายเลิกการทำพิธีบูชามหาภัยซึ่งมีการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิตเป็นส่วนสำคัญแล้วหันมาทำการบูชาภัยด้วยการทำการสงเคราะห์ช่วยเหลือประชาชน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ส่วนภัยใด มีการเตรียมน้อย ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่างๆ ซึ่งบุคคล บูชาสืบทระกูลทุกเมื่อ พระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนินปฏิบัติชอบ ย่อม เข้าไปใกล้ภัยนั้น” ^{๒๕}

การบูชาภัยในความหมายใหม่นี้เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการที่พระราชาจะต้อง ปฏิบัติเพื่อสงเคราะห์ประชาชน ดังต่อไปนี้ ^{๒๖}

๑. **สัสสมะระ** ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร คือส่งเสริมการเกษตรและ การกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยเรียกเก็บภาษีแต่น้อย

๒. **ปฐิสสมะระ** ความฉลาดในการใช้คนปฏิบัติราชการทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน โดย จ่ายเงินเดือนค่าตอบแทนอย่างเพียงพอ

๓. **สัมมาปาสะ** ความมีธรรมาจริยดีจูงใจประชาชน คือรู้จักผูกใจประชาชนด้วย การส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมเงินไปลงทุนทำกิจการต่างๆ โดยไม่คิดดอกเบี้ยเป็นเวลา ๓ ปี

๔. **วาชเปยยะ** ความมีปรีชาญาณคือรู้จักพูดจาไพเราะอ่อนหวาน ใช้คำสุภาพนุ่มนวลอัน เป็นที่ตั้งแห่งความสมัครสมานสามัคคี เมื่อพระราชาสงเคราะห์ประชาชนด้วยราชสังคหวัตถุ ๔ ประการเหล่านี้ บ้านเมืองของพระองค์ย่อมเจริญมั่งคั่ง มีข้าวน้ำบริบูรณ์ ปราศจากโจรผู้ร้าย ประชาชนอยู่กันด้วยความสุขสงบปลอดภัยบ้านเรือนไม่จำเป็นต้องปิดประตูใส่กลอนเพื่อป้องกัน โจรผู้ร้าย

แต่อย่างใด บ้านเรือนเช่นนี้เรียกว่า **นิรัคคหะ** หมายถึงไม่ต้องลงกลอนประตู ซึ่งเป็นผลมา จากราชสังคหวัตถุ ๔ ข้างต้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงไม่นับนิรัคคหะนี้เข้าในราชสังคหวัตถุ

^{๒๕} ส.ส.๑๕/๓๕๑/๑๑๐-๑๑๑.

^{๒๖} ส.ส.ข.๑/๑๙๗-๑๙๘.

พระเจ้าอโศกมหาราชคือธรรมราชาต้นแบบ

การปฏิบัติธรรมคือกุศลกกรรมบถ จักรวรรดิวัตรและราชลัทธิตั้งกล่าวมานี้ทำให้ผู้ปกครองเป็นธรรมราชาผู้ถือธรรมเป็นใหญ่และปกครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่ประชาชนใต้ปกครอง ธรรมราชาทรงเป็นใหญ่โดยธรรม ทรงชนะโดยธรรม ไม่ใช่อาวุธปราบปรามผู้อื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชอำนาจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจกกวัตติสูตรว่า “พระองค์ทรงชนะโดยธรรม (ธมฺเมเน อภิวิชฺย) ไม่ต้องลงอาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา ทรงครอบครองแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่ล้อมรอบ” ^{๒๗} พระเจ้าอโศกมหาราชทรงนำหลักการในพุทธพจน์นี้ไปทำเป็นนโยบายการปกครองของพระองค์ที่มีชื่อว่า “ธรรมวิชัย”

พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘ ^{๒๘} หลังจากที่ล้างสารพิษในองค์แห่งทางการเมืองไปเป็นจำนวนมาก จากนั้นได้ทำสงครามขยายดินแดนออกไปจนกระทั่งราชอาณาจักรของพระองค์มีดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลมากที่สุดในประวัติศาสตร์ของอินเดีย ในการรบเพื่อแย่งชิงอำนาจและขยายดินแดนนั้น พระเจ้าอโศกได้ใช้วิธีการที่โหดร้ายทารุณมากซึ่งทำให้พระองค์ได้พระสมัญญาคือพระนามที่คนเรียกขานว่า “จันทาโศกราช” แปลว่า พระเจ้าอโศกผู้โหดร้าย เมื่อครองราชย์ได้ ๘ ปี พระเจ้าอโศกยกทัพไปตีแคว้นกสิงคะ ทรงรู้สึกเสียดายพระทัยที่ได้ล้างสารพิษชีวิตคนไปเป็นจำนวนมากนั้น พระองค์ทรงหันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนาและหันมาใช้นโยบายธรรมวิชัยแทนสงครามวิชัย กล่าวคือ ทรงเปลี่ยนเสียงกลองศึกให้เป็นเสียงประกาศธรรม นับแต่นั้นมา พระองค์จึงได้พระสมัญญาใหม่ว่า “ธรรมาโศกราช” แปลว่า **พระเจ้าอโศกผู้ทรงธรรม** นักปราชญ์ทั่วโลกถือว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นกษัตริย์ต้นแบบของธรรมราชาผู้ประสบความสำเร็จในการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นพระราชาบายในการปกครองบ้านเมือง

ทุกวันนี้ จารึกอโศก (Edicts of Ashoka) ที่ค้นพบทั่วอินเดียจำนวน ๓๓ ชิ้นซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ทำไว้ได้กลายเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เราทราบถึงพระราชาบายและ

^{๒๗} ที.ปา.๑๑/๓๔/๖๓.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*, วัตถุประสงค์วิทยาลัย, ๒๕๕๓, หน้า ๓๒.

พระราชจริยาวัตรในการปกครองแบบธรรมราชาของพระเจ้าอโศกมหาราช ในจารึกอโศกนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเรียกพระองค์เองว่า “เทวานัมปரியทรรศี” แปลว่า “ทรรศีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ” จารึกอโศกช่วยให้คนรุ่นหลังทราบว่าหลักธรรมที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงนำไปประยุกต์ใช้ในการปกครองบ้านเมืองก็คือหลักธรรมตามแนวจักกวัตตสูตร ได้แก่ กุศลกรรมบถ จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ แม้นคนทั่วไปจะเรียกหลักธรรมในจารึกอโศกว่าอโศกธรรม แต่เนื่องจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นพุทธมามกะ หลักธรรมที่ปรากฏในจารึกย่อมเป็นพุทธธรรม

รายละเอียดที่มาของราชสังคหวัตถุ ในยัญญสูตรดังกล่าวมานั้นได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงห้ามการฆ่าสัตว์บุชายัญ ดังคำประกาศในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑ ว่า “ณ ถิ่นนี้ บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์มีชีวิตใดๆ เพื่อการบุชายัญ”^{๒๙} เมื่อครองราชย์ได้ ๒๖ ปี ทรงออกประกาศให้สัตว์หลายชนิดปลอดภัยจากการถูกฆ่า^{๓๐} ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชจึงไม่มีการประกอบพิธีฆ่าสัตว์บุชายัญ แต่ในราชวงศ์ถัดมา พราหมณ์ปุชยมิตรตั้งตนเป็นกษัตริย์ ได้ประกอบพิธีอัสนเมธะคือฆ่าม้าบุชายัญถึง ๒ ครั้ง^{๓๑}

นอกจากจะสั่งห้ามฆ่าสัตว์บุชายัญแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้สร้างโรงพยาบาลสำหรับรักษามนุษย์และโรงพยาบาลรักษาสัตว์ทั้งหลาย ดังข้อความตอนหนึ่งในจารึกศิลา ฉบับที่ ๒ ว่า “พระเจ้าอยู่หัวปரியทรรศีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้โปรดให้จัดบริการในด้านเวชกรรมไว้ ๒ ประการ คือ การรักษาโรคของมนุษย์ประการหนึ่ง การรักษาโรคของปศุสัตว์ประการหนึ่ง เครื่องสมุนไพรที่เป็นยาสำหรับมนุษย์และที่เป็นยาสำหรับสัตว์ไม่มี ณ สถานที่ใด ก็โปรดให้นำเข้ามาและให้ปลูกขึ้นไว้ ณ สถานที่นั้น”^{๓๒}

อาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าอโศกทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในโลกที่สร้างโรงพยาบาลสำหรับสัตว์ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงใช้พุทธธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ พระเจ้าอโศกมหาราชไม่หลงมัวเมายึดติดกับอำนาจล้นฟ้า หากแต่ทรงเห็นว่ายศและอำนาจมิใช่เพื่อความอำนวยความสะดวกในการสอนธรรมและสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชน

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จารึกอโศก**, ธรรมสภา, ๒๕๕๒, หน้า ๓๖.

^{๓๐} เพิ่งอ้าง หน้า ๓๑.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**, หน้า ๔๒.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **จารึกอโศก**, หน้า ๓๗.

ดังที่ทรงประกาศไว้ในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑๐ ว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพรรคีย์ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ไม่ทรงถือว่า ยศหรือเกียรติจะเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งประโยชน์อันยิ่งใหญ่ได้ เว้นแต่จะทรงปรารถนายศหรือเกียรติเพื่อความมุ่งหมายดังนี้ว่า ทั้งในบัดนี้และในเบื้องหน้า ขอประชาชนทั้งหลายจงตั้งใจสดับฟังคำสอนธรรมของข้าฯ และจงปฏิบัติตามหลักความประพฤติในทางธรรม เพื่อประโยชน์อันนี้เท่านั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพรรคีย์ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ จึงจะทรงปรารถนายศหรือเกียรติ”^{๓๓}

ในด้านรัฐประศาสนโยบายคือนโยบายการบริหารกิจการบ้านเมืองภายในราชอาณาจักร และวิเทศนโยบายคือนโยบายด้านการต่างประเทศ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงใช้พระราชาโบายที่เรียกว่า**ธรรมวิชัย** คือ ชัยชนะโดยธรรม ดังที่ทรงประกาศไว้ในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑๓ ว่า “สำหรับพระเจ้าผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ชัยชนะที่ทรงถือว่ายิ่งใหญ่ที่สุด ได้แก่ “ธรรมวิชัย” (ชัยชนะโดยธรรม) และธรรมวิชัยนั้น พระเจ้าผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ทรงกระทำสำเร็จแล้วทั้ง ณ ที่นี้ (ในพระราชอาณาเขตของพระองค์เอง) และในดินแดนข้างเคียงทั้งปวง ไกลออกไป ๖๐๐ โยชน์”^{๓๔}

แนวปฏิบัติแห่งนโยบายธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราชมาจากจักรวรรดิวัตรข้อแรกคือ **ธรรมาธิปไตย**หรือการถือธรรมเป็นใหญ่ ดังจะเห็นได้ว่าการบริหารกิจการภายในราชอาณาจักร พระเจ้าอโศกทรงใช้**ธรรมวัช**คือการชูธงแห่งธรรมนำทางให้ประชาชนดำเนินตามทรงเน้นการให้ธรรมทานด้วยการที่ทรงสอนธรรมด้วยพระองค์เอง

และทรงมอบหมายผู้อื่นให้สอนธรรมด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งในจารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๗ ว่า “ข้าฯ ได้เกิดมีความคิดขึ้นว่า “ข้าฯ จักจัดให้มีการประกาศธรรม ข้าฯ จักจัดให้มีการอบรมสั่งสอนธรรม ประชาชนทั้งหลายครั้งได้สดับธรรมนี้แล้วก็จักพากันประพฤติปฏิบัติตาม จักยกกระดับตนเองสูงขึ้น และจักมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นด้วยความเจริญทางธรรมอย่างมั่นคง”^{๓๕}

นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการต่างๆ เช่น สร้างวัด ๘๔,๐๐๐ วัด อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ส่งพระธรรมทูตไปประกาศพระศาสนา ซึ่งเป็นการใช้การเผยแผ่ธรรมทั้งในและนอกราชอาณาจักรมาเสริมนโยบายธรรมวิชัยของพระองค์

^{๓๓} เพิ่งอ้าง ๕๑.

^{๓๔} เพิ่งอ้าง ๕๙.

^{๓๕} เพิ่งอ้าง ๓๖.

ในการดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงยุติสงครามวิชัย คือการใช้กำลังกองทัพรุกรานอาณาจักรข้างเคียง และทรงหันมาใช้ธรรมวิชัยด้วยการส่งราชทูต ไปผูกสัมพันธ์ไมตรีกับดินแดนเหล่านั้นเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ดังข้อความตอนหนึ่งในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑๓ ว่า “(ประชาชนในอาณาจักรข้างเคียง) พวกกันประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนธรรมของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ แม้ในถิ่นฐานที่ราชทูตของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพมิได้ไปถึง ประชาชนทั้งหลายเมื่อได้ทราบถึงธรรมวัตร ธรรมวิธานและธรรมมานุศาสน์ของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพแล้ว ก็พากันประพฤติปฏิบัติตามธรรม และจักประพฤติปฏิบัติตามธรรมนั้นต่อไป ด้วยเหตุเพียงนี้ ชัยชนะนี้เป็นอันได้กระทำสำเร็จแล้วในที่ทุกสถาน เป็นชัยชนะอันมีปิติเป็นรส พรั่งพร้อมด้วยความเอิบอัมใจ เป็นปิติที่ได้มาด้วยธรรมวิชัย”^{๓๖}

การดำเนินนโยบายธรรมวิชัยที่มีผลดีต่ออารยธรรมโลกมากที่สุดก็คือการส่งพระธรรมทูต ๙ สายไปประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาข้ามพรมแดนของอินเดียและกลายเป็นศาสนาสำคัญของโลก พระธรรมทูตสองสายคือ สายสุวรรณภูมิและสายเกาะลังกา ได้มีส่วนสำคัญในการนำพาให้พระพุทธศาสนามาถึงดินแดนประเทศไทย โดยที่พระธรรมทูตสายสุวรรณภูมินั้นมีพระโสณะและพระอุตตระเป็นผู้นำ สำหรับพระธรรมทูตสายเกาะลังกา พระเจ้าอโศกถึงกับส่งพระมหินทเถระและพระนางสังฆมิตตาเถรีผู้เป็นพระราชโอรสและพระราชธิดาไปประกาศพระศาสนาที่นั่นซึ่งส่งผลให้กษัตริย์ลังกาลสมัยนั้นคือพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะหันมานับถือพระพุทธศาสนาและประกาศตนว่าเป็นอภิกษุรูปุพพสหาย(เพื่อนที่ไม่เคยพบหน้ากัน)ของพระเจ้าอโศกมหาราช จักรวรรดิวัตรข้อที่ ๒ ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงถือปฏิบัติคือ

ธรรมการักษา หมายถึงจัดการรักษาอันชอบธรรมแก่ประชาชน พระเจ้าอโศกมหาราชทรงปกครองพลนิกรของพระองค์แบบพ่อปกครองลูก ดังที่ทรงประกาศไว้ในศิลาจารึกพิเศษแห่งกลิงคะ ฉบับที่ ๒ ว่า “ประชาชนทุกคนเป็นลูกของข้าฯ”^{๓๗} และที่ว่า “ประชาชนเหล่านั้น พึงได้รับการปลุกปลอบใจให้มีความเชื่อมั่นวางใจในตัวข้าฯ จนทำให้เขาเข้าใจว่า สมเด็จพระเจ้า

^{๓๖} เฟิงอ๋าง ๖๐.

^{๓๗} เฟิงอ๋าง ๙๑.

อยู่หัวเป็นเหมือนบิดาของพวกเรา พระองค์ทรงมีความรักใคร่ปรารถนาดีในเราทั้งหลาย เหมือนดังที่ทรงรักใคร่ปรารถนาดีต่อตัวพระองค์เอง พวกเราเป็นเหมือนลูกของพระเจ้าอยู่หัว”^{๓๘}

จักรวรรดิวัตรข้อที่ ๓ ที่พระเจ้าอโศกทรงถือปฏิบัติคือ**ธรรมการนิเสธนา** หมายถึงจัดการป้องกันปราบปรามมิให้เรื่องเลวร้ายเกิดขึ้นในบ้านเมือง ถ้ามีคดีความเกิดขึ้น พระเจ้าอโศกทรงแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ชั้นสูงในตำแหน่งที่เรียกว่ารัชชุกะ โดยให้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการพิจารณาข้อกล่าวหา และพิพากษาคดีความ^{๓๙} และทรงแต่งตั้งธรรมมหาอำมาตย์ให้มีหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์รวมทั้งช่วยหาทางแก้ไขผ่อนปรนคำพิพากษาของศาล^{๔๐}

จักรวรรดิวัตรข้อที่ ๔ คือ **ธนานุประทาน** หมายถึงการจัดหาทรัพย์ให้ประชาชนได้กินต้อยดีมีสุข เพื่อการนี้ พระเจ้าอโศกได้จัดสร้างถนนหนทางและระบบสาธารณูปโภคไว้มากมาย ดังข้อความในจารึกที่ว่า “แม้ตามถนนหนทาง ข้าาก็ได้ให้ปลูกต้นไทรขึ้นไว้เพื่อ

จักได้เป็นร่มเงาให้แก่สัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ให้ปลูกสวนมะม่วง ให้ขุดบ่อน้ำไว้ทุกระยะกึ่งโกจรณะ ให้สร้างที่พักคนเดินทางขึ้นไว้และให้สร้างอ่างเก็บน้ำจำนวนมากมายไว้ในที่ต่างๆ เพื่อการใช้สอยแห่งสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย”^{๔๑} ยิ่งไปกว่านั้น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ทำหน้าที่แจกทานแก่ประชาชนทั้งในนามของพระองค์เองและในนามของพระราชเทวีและพระราชโอรส^{๔๒}

จักรวรรดิวัตรข้อสุดท้ายคือ**ปริปจจา** หมายถึงการปรึกษาหารือสมณะชีพรามณ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิต ในเรื่องนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งเสริมชั้นดีธรรมทางศาสนาและทรงแนะนำประชาชนให้ยอมรับความแตกต่างระหว่างศาสนาโดยป้องกันไม่ให้เกิดการทะเลาะกันเพราะศาสนาเป็นเหตุ ดังที่ทรงแนะนำไว้ในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑๒ ว่า “ไม่พึงมีการยกย่องลัทธิศาสนาของตนและการตำหนิลัทธิศาสนาของผู้อื่น ในเมื่อมิใช่โอกาสอันควรหรือแม้เมื่อถึงโอกาสอันสมควรอย่างใดอย่างหนึ่ง (การยกย่องลัทธิศาสนาของตนและการตำหนิลัทธิศาสนา

๓๘ เพ็งอ้าง ๙๒.

๓๙ เพ็งอ้าง ๖๘.

๔๐ เพ็งอ้าง ๔๒.

๔๑ เพ็งอ้าง ๗๗.

๔๒ เพ็งอ้าง ๘๐.

ของผู้อื่น) นั่นก็ยังมีแต่เพียงเล็กน้อย เพราะว่าลัทธิศาสนาทั้งหลายเหล่านี้ก็ย่อมเป็นสิ่งควรแก่การเคารพบูชาในแง่ใดแง่หนึ่ง”^{๔๓}

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นธรรมราชาที่สมบูรณ์แบบ นั่นคือทรงประพฤติธรรมด้วยพระองค์เองและทรงแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนประพฤติธรรมตาม ดังจะเห็นได้จากจารึกศิลาฉบับที่ ๔ ว่า “พระเจ้าอยู่หัวปรียทรรคีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ จักทำให้การปฏิบัติธรรมนี้เจริญยิ่งขึ้นไปอีก และพระราชโอรส พระราชนัดดา พระราชปนัดดาของพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรคีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพก็จักส่งเสริมการปฏิบัติธรรมนี้ให้เจริญยิ่งขึ้นต่อไปจนตลอดกาลป์ ทั้งจักสั่งสอนธรรมด้วยการตั้งมั่นอยู่ในธรรมและในศีลด้วยตนเอง”^{๔๔}

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสอนธรรมแก่ประชาชนด้วยวิธีการ ๓ ขั้นตอน คือสอนให้รู้ ทำให้ดู และอยู่ให้เห็น การสอนธรรมของพระองค์จึงมีพลังมากเพราะทรงเป็นผู้นำที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในแผ่นดิน ความสำคัญแห่งภาวะผู้นำในการสอนธรรมเช่นนี้ สอดคล้องกับพุทธภาษิตที่ว่า “ราชา มุขิ มนุสฺสานํ พระราชาเป็นผู้นำของมนุษย์ทั้งหลาย”^{๔๕} เมื่อผู้นำประพฤติธรรม ประชาชนย่อมประพฤติธรรมตามไปด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในราชาวาทชาดกว่า

“เมื่อโคทั้งหลายว้ายข้ามแม่น้ำไป โคหัวหน้าฝูงว้ายข้ามไปตรง

เมื่อโคหัวหน้าฝูงว้ายข้ามไปตรงอย่างนั้น โคทั้งหมดก็ย่อมว้ายข้ามไปตรง

ตามกัน

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่

ถ้าผู้นั้นประพฤติเป็นธรรม ประชาชนนอกนี้ก็ย่อมประพฤติธรรมตามโดย

แท้

ถ้าพระราชาตั้งอยู่ในธรรม รัฏฐิก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วกัน”^{๔๖}

^{๔๓} เพิ่งอ้าง ๕๓.

^{๔๔} เพิ่งอ้าง ๔๐.

^{๔๕} ม.ม.๑๓/๖๖๑/๕๕๖.

^{๔๖} ชุ.ชา.๒๓๗/๖๓๖-๖๓๗/๑๕๑-๑๕๒.

ดังนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นธรรมราชาตามอุดมคติในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในสมัยต่อมาได้ถือเอาพระราชจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นแบบอย่างแห่งการดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมือง เช่น พระเจ้ากนิษกะมหาราช พระเจ้าธรรมบาลแห่งอินเดีย พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม พ่อขุนรามคำแหงมหาราชของไทย เจ้าชายไซโตกุแห่งญี่ปุ่น

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์คือรัฐธรรมนูญในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชขึ้นครองราชย์ที่กรุงสุโขทัยใน พ.ศ. ๑๘๒๒ นั้น พระองค์ใช้ระบอบการปกครองแบบปิตุราชาธิปไตยคือแบบพ่อปกครองลูก^{๔๗} เรื่องนี้ทำให้นึกถึงคำประกาศของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ว่า “ประชาชนทุกคนเป็นลูกของข้าฯ”^{๔๘} พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงนิมนต์พระสงฆ์จากนครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในกรุงสุโขทัย เราได้เห็นแล้วว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระมหินทเถระและพระนางสังฆมิตตาเถรีผู้เป็นพระราชโอรสและพระราชธิดาไปประกาศพระศาสนาที่เกาะลังกา ดังนั้นพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ซึ่งสืบทอดมาจากพระเถระและพระเถรีทั้งสองรูปนั้นย่อมจะนำอุดมการณ์ธรรมราชามาถึงกรุงสุโขทัยด้วย

อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ธรรมราชาไม่ได้มาถึงกรุงสุโขทัยโดยผ่านเกาะลังกาเท่านั้น หากแต่พระธรรมทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชอีกสายหนึ่งที่น่าโดยพระโสณะและพระอุตตระได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิที่หลักฐานทางโบราณคดียืนยันว่าต่อมาได้เป็นดินแดนที่เรียกว่าอาณาจักรทวารวดี มีเมืองหลวงตั้งอยู่ที่นครปฐมและมีเมืองสำคัญคืออยู่ทองในประเทศไทย^{๔๙} และมีเมืองท่าที่สำคัญชื่อเมืองสะเทิม (สะโตง) หรือสุวรรณปุระตั้งอยู่ในพม่า ปัจจุบัน อาณาจักรทวารวดีสมัยนั้นเป็นดินแดนของมอญที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ประมาณ ๕๐๐ ปีก็เสื่อมอำนาจลง ในราว พ.ศ. ๑๖๐๐ เมื่อพม่าสถาปนาอาณาจักรพุกามขึ้นมาแล้วได้ยกทัพไปยึด

^{๔๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ*, ๒๔๗๐ หน้า ๑๐.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *จาริกอโศก*, หน้า ๙๑.

^{๔๙} John Guy, *Lost Kingdoms: Hindu-Buddhist Sculpture in Early Southeast Asia*, The Metropolitan Museum of Art, New York, p.19.

ครองหัวเมืองมอญในดินแดนพม่า ส่วนดินแดนของอาณาจักรทวารวดีในฝั่งไทยก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัยในเวลาต่อมา

เนื่องจากอาณาจักรทวารวดีของมอญมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนที่พม่าจะตั้งอาณาจักรพุกาม ชาวมอญจึงมีอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมเหนือชาวพม่าในสมัยนั้น แม้จะเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ชาวมอญก็สามารถเปลี่ยนชาวพม่าในอาณาจักรพุกามให้หันมานับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทตามแบบของมอญ และในช่วงนี้เองนักปราชญ์ชาวมอญได้แต่งคัมภีร์ว่าด้วยหลักการปกครองบ้านเมืองที่มีชื่อว่า**พระธรรมศาสตร์**ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า**ธมมสตุถิ** เมื่อสถาปนากรุงสุโขทัยแล้ว พระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้คัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๕๐}

เมื่ออาณาจักรพุกามเสื่อมอำนาจลงเพราะถูกจีนรุกราน พระเจ้าฟ้ารั่ว (มะกะโท) หรือพระเจ้าวะเรอู (Wareu) ได้สถาปนาอาณาจักรมอญขึ้นใหม่โดยตั้งเมืองหลวงอยู่ที่เมืองเกาะตะมะเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๐ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระเจ้าฟ้ารั่วทรงให้แต่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ขึ้นใหม่ โดยทำต้นฉบับเป็นภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษามอญ ต่อมาได้มีการแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาพม่าถึง ๒ ครั้ง^{๕๑} คัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ในพม่า มอญและไทย คัมภีร์นี้มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังอุดมการณ์ธรรมราชาในดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นเหตุให้ความหมายของธรรมราชาในดินแดนแถบนี้มีความแตกต่างไปจากธรรมราชาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในอินเดีย

ชาวมอญไม่ได้แต่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ขึ้นมาใหม่ทั้งหมด หากแต่ดัดแปลงคัมภีร์มโนธรรมศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์โดยแก้ไขปรับปรุงให้ออกมาเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของพระพุทธศาสนา คัมภีร์มโนธรรมศาสตร์ของอินเดียมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล คัมภีร์นี้กล่าวถึงธรรมคือหน้าที่ที่มนุษย์ในวาระณะทั้งสี่ต้องถือปฏิบัติเพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมธรรมที่ว่านี้ไม่ใช่เป็นเพียงจริยธรรมที่ควรปฏิบัติ แต่เป็นนิติธรรมหรือหลักกฎหมายที่ทุกคนต้อง

^{๕๐} Robert Lingat, "Evolution of the Conception of Law in Burma and Siam". *Journal of the Siam Society* 38 (1), 1950, p.24.

^{๕๑} Ibid. p.13.

ปฏิบัติตาม พระราชาก็ต้องปฏิบัติตามหลักนิติธรรมนี้โดยไม่สามารถจะบัญญัติกฎหมายให้ขัดหรือแย้งกับสิ่งที่บัญญัติไว้แล้วในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ ทั้งนี้เพราะหลักนิติธรรมในคัมภีร์นี้เป็นหลักกฎหมายที่มนุษย์คนแรกตามคติของศาสนาพราหมณ์ได้รับฟังมาจากโอษฐ์ของพระพรหมโดยตรงแล้วนำมาถ่ายทอดสืบต่อกันมา หลักนิติธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์จึงไม่ใช่ผลงานของมนุษย์แต่เป็นของพระพรหม เหตุนี้มนุษย์ทุกคนจึงต้องปฏิบัติตามคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ พระราชาทรงมีหน้าที่กำกับดูแลให้ทุกคนต้องปฏิบัติตามหลักนิติธรรมนี้และเพื่อการนี้ทรงมีอำนาจในการวินิจฉัยตัดสินคดีความไปตามตัวบทกฎหมายที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์^{๕๒}

ประเด็นสำคัญที่คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของพระพุทธศาสนาได้แก้ไขดัดแปลงจากคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์ พอสรุปได้ดังนี้

๑. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของพระพุทธศาสนาได้ตัดเรื่องพระพรหมผู้สร้างโลก เรื่องมนุษย์ในฐานะมนุษย์คนแรกของโลกและเรื่องระบบวรรณะออกไป

๒. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ยังคงรักษาหลักนิติธรรมหรือระบบกฎหมายเอาไว้เพื่อใช้ในการพิพากษาตัดสินคดีความต่างๆ โดยตัดทิ้งประเด็นรายละเอียดปลีกย่อยเช่นเรื่องห้ามการแต่งงานข้ามวรรณะออกไป

๓. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ตัดทิ้งส่วนที่เป็นหลักธรรมในศาสนาพราหมณ์และแทนที่ด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ประเทศไทยรับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาจากมอญและปรับเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย^{๕๓} คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทยยังคงรักษาเนื้อหาส่วนใหญ่ตามต้นฉบับภาษาบาลีของมอญเอาไว้แต่ได้เพิ่มส่วนที่เป็นราชศาสตร์คือกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงบัญญัติเพิ่มเติมในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ดังที่พระอัยการลักพาของพระเจ้าอยู่หัวกษัตริย์สยามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและกฎพระสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ถูกประมวลมาเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แน่แน่นอนว่ากฎหมายที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงบัญญัติเพิ่มเติมนั้นต้องไม่ขัดหรือแย้งกับหลักนิติธรรมในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

^{๕๒} George Buhler, op.cit.,Chapter VIII.

^{๕๓} Robert Lingat, op.cit. p.24.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงให้ชำระคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทยจนสำเร็จลุล่วงใน พ.ศ. ๒๓๔๘ ข้อที่ว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มีความสำคัญอย่างไรต่อการปกครองบ้านเมืองของไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีปรากฏชัดเจนอยู่ในคำประกาศพระราชปรารภในรัชกาลที่ ๑

คำประกาศพระราชปรารภนั้นลำดับความว่า ในฝ่ายพุทธจักร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงให้ชำระพระไตรปิฎกสำเร็จเรียบร้อยไปแล้วจึงถึงเวลาที่ฝ่ายราชอาณาจักรจะต้องชำระคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ดังข้อความตอนหนึ่งในประกาศพระราชปรารภที่ว่า

“แลฝ่ายข้างอาณาจักรนี้ กษัตริย์ผู้จะดำรงแผ่นดินนั้นอาศัยซึ่งโบราณราชนิติกฎหมาย พระอัยการอันกษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้ได้เป็นบรรทัดฐาน จึงพิพากษาดราลินเนื้อความราษฎรทั้งปวงได้โดยยุติธรรม...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจัดเข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีสติปัญญา...ชำระพระราชกำหนดบทพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวงตั้งแต่**พระธรรมศาสตร์**ไปให้ถูกถ้วนตาม**พระบาลี**และเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวดเป็นเหล่าเข้าไว้”^{๕๔}

คำประกาศพระราชปรารภตอนนี้แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มีความสำคัญต่อการปกครองบ้านเมืองในฝ่ายราชอาณาจักรเช่นเดียวกันกับที่พระไตรปิฎกมีความสำคัญต่อการพระศาสนาในฝ่ายพุทธจักร ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ ๑ จึงทรงให้ชำระคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ต่อจากการชำระพระไตรปิฎก เมื่อชำระเสร็จแล้ว คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นที่รู้จักกันในชื่อใหม่ ว่า “กฎหมายตราสามดวง” เพราะเมื่อชำระแล้วได้จารคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ลงในใบลานและประทับตรา ๓ ดวง คือ ตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ และตราบัวแก้ว

คำประกาศพระราชปรารภในรัชกาลที่ ๑ แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่สามารถใช้อำนาจนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการได้ตามอำเภอใจพระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณทรงอาศัยทศพิธราชธรรมและคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็น “บรรทัดฐาน” ในการบัญญัติกฎหมาย การบริหารและการพิพากษาคดีความ ดังนั้น ธรรมราชาของไทย

^{๕๔} กำธร เลียงสังข์ธรรม (บรรณาธิการ), กฎหมายตรา ๓ ดวง : ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม ๑, สถาบันปริทัศน์ พนมยงค์, ๒๕๔๘, หน้า ๓-๔.

จึงเป็นธรรมาธิปไตยเพราะเคารพธรรม ทั้งปฏิบัติทศพิธราชธรรมและยึดหลักนิติธรรมในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร จึงกล่าวว่า “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ทำหน้าที่เป็นรัฐธรรมนูญของสยามมาเป็นเวลาช้านาน”^{๕๕}

เมื่อประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ความสำคัญของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ก็ถูกแทนที่ด้วยรัฐธรรมนูญ ดังนั้น ความหมายของธรรมราชาในยุคปัจจุบันจึงเปลี่ยนจากแต่เดิมที่ธรรมราชาทรงประพฤติทศพิธราชธรรมและยึดมั่นในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กลายมาเป็นธรรมราชาคือพระราชอาผู้ทรงประพฤติทศพิธราชธรรมและปฏิบัติตามหลักนิติธรรมในรัฐธรรมนูญ

เราจึงเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพระพุทธศาสนามีพัฒนาการมาโดยลำดับ เริ่มตั้งแต่จักกวัตตสูตรในพระไตรปิฎกกำหนดให้ธรรมราชาต้องเป็นธรรมาธิปไตยและปฏิบัติธรรมคือกุศลกรรมบถ จักรวรรดิวัตรและราชสังคหัตถ์ ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ธรรมราชาคือพระราชอาผู้ใช้นโยบายธรรมวิชัยและปฏิบัติธรรมตามแนวจักกวัตตสูตร ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ธรรมราชา หมายถึงพระราชอาผู้ทรงประพฤติทศพิธราชธรรมและดำรงมั่นอยู่ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ในสมัยปัจจุบัน ธรรมราชาหมายถึงพระราชอาผู้ทรงประพฤติทศพิธราชธรรมและปฏิบัติตามหลักนิติธรรมในรัฐธรรมนูญ

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์กับทศพิธราชธรรม

อารัมภกถาหรือคำปรารภของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรือกฎหมายตราสามดวงนี้แต่งเป็นภาษาบาลีบอกที่มาที่ไปของคัมภีร์นี้ดังต่อไปนี้ “คัมภีร์ใดเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ปราภฏฐีชื่อว่า **คัมภีร์พระธรรมศาสตร์** อันพระมโนสารฤๅษี กล่าวไว้ในเบื้องต้นด้วย**มครภาษา(บาลี)** อันอาจารย์นำสืบ ๆ กันมา มีอยู่แล้วในรามัญประเทศ ด้วยภาษารามัญ(ภาษามอญ) ในกาลบัดนี้ อันบุรุษผู้วินิจฉัยยากจะหยั่งรู้ได้ในสยามประเทศนี้ เหตุนี้ ข้าพเจ้าจักแต่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นั้นด้วยสยามภาษา(ภาษาไทย) ท่านทั้งหลายจงฟังคัมภีร์นี้จากเรา”^{๕๖}

^{๕๕} Dhanil Nivat, Prince. “The Old Siamese conception of the Monarchy”. JSS.VOL.36.(pt.2) 1946. p.93.

^{๕๖} กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), **กฎหมายตรา ๓ ดวง**, เล่ม ๑ อ่างแล้ว หน้า ๗-๘.

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทยกล่าวถึงที่มาที่ไปของคัมภีร์นี้โดยให้ความถึงอัครคัมภีร์สูตรตอนที่ประชาชนในสังคมบรรพกาลได้เลือกกษัตริย์พระองค์แรกในโลกมีพระนามว่า**พระเจ้ามหาสมมติราช**ซึ่งอรรถกถาอัครคัมภีร์สูตรระบุว่า**เป็นพระโพธิสัตว์คืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าของเรา**^{๕๗} พระเจ้ามหาสมมติราชทรงตั้งอำมาตย์ชื่อว่ามโนสารหรือมนุสารให้ทำหน้าที่พิพากษาคดีความวันหนึ่ง มโนสารอำมาตย์ตัดสินใจคิดความผิดพลาดแล้วรู้สึกเสียใจจึงหนีออกไปบวชเป็นฤาษีบำเพ็ญสมณธรรมจนได้สมบัติ ๘ แล้วเหาะไปยังขอบจักรวาลเห็นตัวหนังสือภาษาบาลีถูกจารึกไว้ที่ขอบจักรวาลนั้น “จึงกำหนดบาลีนั้นแม่นยำจำได้แล้วกลับมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์”^{๕๘} จากนั้นมโนสารฤาษีได้นำคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ไปสอนพระเจ้ามหาสมมติราชให้ทรงถือปฏิบัติสืบไป ดังข้อความในกฎหมายตรา ๓ ดวงต่อไปนี้

“เหตุตั้งนั้นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้เป็นสมุหบดีธรรมเชื่อมโนสาร มโนสารฤาษีสั่งสอนพระเจ้าพระมหาสมมติราช พระเจ้าพระมหาสมมติราชก็ตั้งอยู่ใน**ราชธรรม ๑๐ ประการ ทรงเบญจางคิกศีลเป็นปรกติศีล และอชฎางคิกศีลเป็นอุโบสถศีล เมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวงแล้ว ทรงพระอุตสาหะมนสิการซึ่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นนิจกาล**”^{๕๙}

คำสอนของมโนสารฤาษีนี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นหลักพุทธธรรมสำหรับให้พระราชชาติปฏิบัติเพื่อกำกับการใช้พระราชอำนาจและสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนส่วนที่สองคือหลักนิติธรรมของบ้านเมืองสำหรับให้พระราชาทรงใช้ในการพิพากษาคดีตัดสินคดีความเพื่อผดุงความยุติธรรมในสังคม ส่วนที่สองนี้เป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์พระราชาท้องศึกษาทรงจำหลักนิติธรรมในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์อยู่ตลอดเวลา

ข้อความที่อ้างมานี้แสดงว่าพระมหาสมมติราชผู้เป็นพระโพธิสัตว์ทรงเป็นกษัตริย์ต้นแบบของธรรมราชาในดินแดนสุวรรณภูมิแต่ธรรมที่พระมหาสมมติราชทรงประพฤติปฏิบัติไม่ใช่กุศลกกรรมบถจักรวรรดิวัตรและราชสังคหวัตถุในจักรกวัตติสูตรพระคัมภีร์ธรรมศาสตร์ได้กำหนดให้ธรรมราชาในดินแดนสุวรรณภูมิสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงถือปฏิบัติธรรมดังต่อไปนี้

^{๕๗} ที.ปา.อ.๓/๘๗.

^{๕๘} กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), **กฎหมายตรา ๓ ดวง**, เล่ม ๑ อ้างแล้ว หน้า ๑๓.

^{๕๙} เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

^{๖๐} ชุ.ชา.๒๘/๑๙๙/๗๗.

๑. ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม ๑๐ ประการ
๒. การรักษาศีล ๕ เป็นปรกติและรักษาศีล ๘ ในวันอุโบสถ
๓. มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง
๔. ดำเนินตามหลักนิติธรรมในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

ทศพิธราชธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงทศพิธราชธรรมหรือราชธรรม ๑๐ ประการไว้ในนิทานชาดกเรื่องมหาหังสชาดกซึ่งแปลว่าชาดกขนาดยาวที่ว่าด้วยเรื่องหงส์^{๖๑} ในชาดกเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนราชธรรมโดยตรง แต่ทรงเล่านิทานชาดกเรื่องนี้แล้วสอดแทรกราชธรรม ๑๐ ประการไว้ในบทสนทนาของตัวละครในนิทานชาดกดังมีเรื่องย่อต่อไปนี้

พญาหงส์ทองชื่ออัครัฐซึ่งเป็นหงส์โพธิสัตว์ติดบ่วงของนายพรานจึงถูกจับตัวไปถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี หงส์ผู้เป็นบริวารคู่มือใจซื่อสุ่มุขแม้ตนเองไม่ติดบ่วงก็ไม่ยอมทอดทิ้งนาย ได้อาสาติดตามนายไปเฝ้าพระราชาด้วยโดยไม่คิดเกรงกลัวภัยที่จะตามมา เมื่อได้เข้าเฝ้าพระราชานในพระราชวัง พญาหงส์ทองโพธิสัตว์ได้สนทนาธรรมกับพระราชาน ตอนที่พญาหงส์ทองทูลถามพระราชานว่า ทรงไม่ประมาทหมัวเมาอยู่หรือ ทรงกลัวตายหรือไม่ พระราชานตรัสตอบว่า “เราเห็นว่าอายุในอนาคตยังอีกยาวนาน เราดำรงตนอยู่ในธรรม ๑๐ ประการจึงไม่กลัวตาย เราเห็นกุศลธรรมเหล่านี้ว่ามีอยู่ในตนเอง คือ ทาน (การให้) ศีล (ความประพฤติดีงาม) บริจาค (การเสียสละ) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ความเพียรเพิกกิเลส) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ขันติ (ความอดทน) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดจากธรรม) เมื่อเห็นเช่นนั้น ปิติและโสมนัสไม่ใช่น้อยย่อมเกิดมีแก่เรา”^{๖๒}

นิทานชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระราชานในอดีตได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชาเพราะทรงประพฤติทศพิธราชธรรม แต่เนื่องจากทศพิธราชธรรมนี้เป็นเรื่องเล่าสอดแทรกอยู่ในนิทานชาดกที่พระอรรถกถาจารย์ผู้อธิบายพระไตรปิฎกได้ขยายความไว้โดยย่อในที่แห่งเดียวคืออรรถกถามหา

^{๖๑} พุ.ชา.๒๘/๑๙๙/๗๗.

^{๖๒} พุ.ชา.อ. ๘/๒๔๐/๒๘๒-๒๘๓.

หังสชาติก^{๖๒} ชาวพุทธในอินเดียและเกาะลังกาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจึงไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ทศพิธราชธรรมเท่ากับจักรวรรดิวัตรที่มาในจักรกวัตติสูตรซึ่งพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายขยายความไว้อย่างพิสดารในที่หลายแห่ง^{๖๓} ทศพิธราชธรรมเพิ่งได้รับความสนใจอย่างจริงจังว่าเป็นธรรมสำหรับให้พระราชานำไปประยุกต์ใช้ในการปกครองบ้านเมือง ก็ต่อเมื่อมีการแต่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัยไม่นานนัก

เนื่องจากอรธกถาหาหังสชาติกอธิบายความหมายของทศพิธราชธรรมไว้โดยย่อจึงขอขยายความทศพิธราชธรรมแต่ละข้อโดยเทียบเคียงกับกุศลกรรมบถ ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๕ และราชสังคหัตถุ ๔ ซึ่งเป็นราชธรรมตามนัยแห่งอรธกถาจักรกวัตติสูตร ดังต่อไปนี้

๑. ทาน (การให้) ธรรมราชาทรงบำเพ็ญทาน ๒ อย่างคือ (๑) อามิสทาน การให้สิ่งของเพื่อสงเคราะห์ประชาชนตามหลักราชสังคหัตถุข้อ**สัมมาปาละ** คือการผูกใจประชาชนด้วยมอบทุนทรัพย์เพื่อส่งเสริมอาชีพ และ (๒) ธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทานซึ่งรวมถึงวิทยาทาน การให้ความรู้เป็นทาน ดังที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้สอนธรรมแก่ประชาชน พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงแต่งพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น

๒. ศีล (ความประพฤติดีงาม) หมายถึงการรักษาศีล ๕ และศีลอุโบสถ(ศีล ๘) **กุศลกรรมบถ** ที่เป็นการทำความดีทางกายและทางวาจาจัดรวมอยู่ในศีล ๕ นี้ การที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสั่งห้ามฆ่าสัตว์บุชายัญ จัดเข้าในเรื่องการรักษาศีลนี้ด้วย

๓. บริจาค (การเสียสละ) หมายถึงการเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าเห็นว่าจะได้ความสุขที่ยิ่งใหญ่เพราะสละความสุขเล็กน้อย บุคคลควรสละความสุขเล็กน้อยเพื่อความสุขที่ยิ่งใหญ่”^{๖๔}

๔. อาชชวะ (ความซื่อตรง) หมายถึงธรรมราชาทรงมีความซื่อตรงต่อประชาชน และทรงพิพากษาคดีความด้วยความเที่ยงธรรม ดังพุทธภาษิตที่ว่า “บุคคลไม่ชื่อว่าเที่ยงธรรม เพราะเหตุที่ตัดสินคดีโดยความผลุนผลัน ส่วนผู้ใดเป็นบัณฑิต วินิจฉัยคดีและสิ่งที่ไม่ใช่คดีทั้งสอง ตัดสิน

^{๖๓} เช่น อจ.อ.๒/๑๒๑; ที.ปา.อ.๓/๕๔.

^{๖๔} พุ.ธ.๒๕/๓๑/๕๓.

^{๖๕} พุ.ธ.๒๕/๒๙/๔๙.

บุคคลคนอื่นโดยความละเอียดลออ โดยธรรม สม่่าเสมอ ผู้ นั้น อันธรรมคุ้มครองแล้ว เป็นผู้ มี ปัญหา เราเรียกว่า ผู้เที่ยงธรรม”^{๖๕} บุคคลผู้เที่ยงธรรมเป็นคนที่ปราศจากอคติหรือความลำเอียง ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง ภยากติ ลำเอียงเพราะกลัว ธรรมราชาผู้เที่ยงธรรมชื่อว่าปฏิบัติตามจักรวรรดิวัตร ข้อที่ว่าด้วย **ธรรมการนิเสธนา** คือการป้องกันและแก้ไขมิให้เรื่องเลวร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

๕. มัททวะ (ความอ่อนโยน) หมายถึงปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความอ่อนโยนทั้งทางกายและทางวาจา ชื่อว่ามีราชสังคหวัตถุข้อ**วาชเปยยะ** ความมีวาจาอ่อนหวานน่ารัก นอกจากนี้ยังเป็น การปฏิบัติจักรวรรดิวัตรข้อ**ปริปฺจมา**คือการรักษาหรือนักบวชและนักปราชญ์ราชบัณฑิต ธรรมราชาควรเข้าไปปรึกษาหารือกับท่านเหล่านั้นด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน

๖. ตบะ (ความเพียรเพากิเลส) หมายถึงการรักษาศีลอุโบสถทุกวันพระหรือวันธรรมสวนะ และการทำความดีทางใจด้วยปฏิบัติ**กุศลกรรมบถ**สามข้อสุดท้ายและงดเว้นอบายมุขทั้งปวง ดังที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงห้ามจัดงานรื่นเริง^{๖๖} และห้ามล่าสัตว์เพื่อความสนุกสนานแต่ให้จัด ธรรมยาตราคือเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลแทน^{๖๗} ในสมัยสุโขทัยก็มีการรับ ศีลฟังธรรมทุกวันธรรมสวนะ นั่นคือพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงสร้างพระแท่นมนังคศิลาไว้ กลางดงตาล เพื่อนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงธรรมแก่เจ้านายข้าราชการและประชาชนทุกวันธรรม สวนะ ส่วนในวันธรรมดาพระองค์เสด็จขึ้นประทับบนพระแท่นเพื่อว่าราชการบ้านเมือง

๗. อัฏโถระ (ความไม่โกรธ) ท่านหมายถึงเมตตา ความรัก^{๖๘} ธรรมราชาทรงรักประชาชน เหมือนพ่อแม่รักลูก ดังที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงประกาศว่า “ประชาชนทุกคนเป็นลูกของ ข้าฯ ข้าฯยอมปรารถนาเพื่อลูกชายหญิงของข้าฯ ว่า ขอเขาทั้งหลายพึงประสบสิ่งที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลและความสุขทั้งที่เป็นไปในโลกนี้และโลกหน้าทุกประการฉันใด ความปรารถนาของข้าฯ

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *จาริกอโศก*, หน้า ๓๖.

^{๖๗} เพิ่งอ้าง หน้า ๔๗.

^{๖๘} ชุ.ชา.อ.๘/๒๔๐/๒๘๓.

^{๖๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *จาริกอโศก*, หน้า ๙๑.

ต่อประชาชนทั้งปวงย่อมเป็นฉันนั้นเหมือนกัน”^{๗๘} ความเมตตาที่ย่อมนำไปสู่การดำเนินการตามจักรวรรดิวัตรข้อ**ธรรมการึกษา**คือจัดการรักษาอันชอบธรรมให้แก่ประชาชน

๘. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ท่านหมายถึงกรุณาคือความสงสาร^{๗๙} ธรรมราชาที่มีความกรุณาจึงหลีกเลี่ยงการเอาชนะด้วยสงครามคือการยกทัพออกไปรุกรานสังหารพลาญชีวิตผู้อื่น ดังที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงยุติสงครามวิชัยและหันไปใช้พระราชาบาย**ธรรมวิชัย**คือการเอาชนะด้วยธรรม ซึ่งตรงกับจักรวรรดิวัตรข้อ**ธรรมาธิปไตย**

๙. ชันติ (ความอดทน) หมายถึงทนลำบากอันเนื่องมาจากทุกขเวทนา ทนตรากตรำทำงานหนักติดต่อกันยาวนานและทนเจ็บใจเมื่อถูกว่าร้ายหรือหมิ่นประมาท ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระราชทานพระบรมราชาวาทแก่เจ้าฟ้ามหาวิชชุณหิศว่า “การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมังมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้แค้น มิใช่เป็น ผู้สำหรับจะกินนอนสบาย...เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจน และเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชังอันจะเกิดฉิวขึ้นมาในใจหรือมีผู้ยุยง”^{๘๐}

๑๐. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดจากธรรม) หมายถึงการใช้ราชธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจให้อยู่ภายในขอบเขตที่พอดีพองาม ธรรมราชาจึงทรงเคารพธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่คือเป็นธรรมาธิปไตยโดยยึดมั่นในหลักนิติธรรมตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรือรัฐธรรมนูญในยุคปัจจุบัน ดังพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบันที่ว่า “ขอยืนยันว่า ไม่เคยสั่งการอะไรที่ไม่มีกฎหมายของบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ กฎหมาย พระราชบัญญัติต่างๆ ทำถูกต้องตามรัฐธรรมนูญทุกอย่าง...ไม่เคยทำอะไรตามใจชอบเลย ตั้งแต่เป็นพระมหากษัตริย์มีรัฐธรรมนูญหลายฉบับแล้วก็ตามหลายสิบปี ไม่เคยทำอะไรตามใจชอบ ถ้าทำตามใจชอบบ้านเมืองล่มจมมานานแล้ว”^{๘๑}

^{๗๘} พ.ช.อ.๘/๒๔๐/๒๔๓.

^{๗๙} พระบรมราชาวาทในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิชชุณหิศ ลงวันที่ ๘ กรกฎาคม ร.ศ.๑๑๒.

^{๘๐} พระราชดำรัส ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล วันอังคาร ที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๔๙.

^{๘๑} “พระราชวงศ์พระร่วง”, วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี. ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๗.

สุโขทัยธรรมราชาไม่ใช่เทวราชา

พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์สุโขทัยได้พระนามว่าธรรมราชาซึ่งหมายถึงพระราชผู้ทรงทศพิธราชธรรมและสถิตมั่นในหลักนิติธรรมตามนัยแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กษัตริย์สุโขทัยที่ได้พระนามว่าธรรมราชามี ๔ พระองค์ คือ **พระมหาธรรมราชาลิไทย พระมหาธรรมราชาลิไทย พระมหาธรรมราชาไสลือไทย พระมหาธรรมราชาบรมपाल**^{๗๓}

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่พระมหาธรรมราชาลิไทยครองราชย์อยู่ที่กรุงสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๐ - ๑๙๑๙ นั้น พระเจ้าอู่ทองปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์อู่ทองเสด็จขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ.๑๘๙๓ มีพระนามตามที่ปรากฏในพระอัยการลักพาวาว่า “**สมเด็จพระเจ้ารามาทิบัติศรีบรมจักรพรรดิราชาธิราช**”^{๗๔} ในราชวงศ์อู่ทองซึ่งเป็นราชวงศ์แรกแห่งกรุงศรีอยุธยามีพระมหากษัตริย์ ๓ พระองค์ คือ **สมเด็จพระเจ้ารามาทิบัติศรีบรมจักรพรรดิราชาธิราช** (พระเจ้าอู่ทอง) **สมเด็จพระรามเศวต**และ**สมเด็จพระรามราชาธิราช**^{๗๕} พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงมีคำว่า “**พระราม**”อยู่ในพระนามซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเป็น**เทพอวตาร**ตามหลักศาสนาพราหมณ์อันต่างจากคติเรื่องธรรมราชาแห่งกรุงสุโขทัยในยุคเดียวกัน

คิดว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพอวตารนี้แพร่หลายอยู่ในราชอาณาจักรขอมสมัยนั้นซึ่งตั้งเมืองหลวงอยู่ที่นครธม นั่นคือแนวคิดเรื่องเทวราชาในศาสนาพราหมณ์อันต่างจากแนวคิดเรื่องธรรมราชาในพระพุทธศาสนาคำว่า**เทวราชา**หมายถึงพระราชผู้เป็นเทพอวตารลงมาเกิดเป็นพระราชูปถัมภ์แผ่นดินในโลกมนุษย์ พระราชาจึงมีฐานะกึ่งเทพกึ่งมนุษย์เทพที่ว่านี้มีทั้งที่เป็นพระวิษณุหรือพระนารายณ์และพระคิเวตามหลักศาสนาพราหมณ์^{๗๖} เนื่องจากกษัตริย์ขอมนับถือศาสนาพราหมณ์จึงมีคติความเชื่อว่าพระราชาคือเทพผู้อวตารมาปกครองบ้านเมือง ถ้าพระราชาคือเทพอวตารของพระวิษณุวิษณุก็มีคำว่าพระรามหรือพระวิษณุอยู่ในพระนามของ

^{๗๔} กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), กฎหมายตรา ๓ ดวง, เล่ม ๒ หน้า ๑๑๐.

^{๗๕} “ราชวงศ์อู่ทอง.” วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๗.

^{๗๖} “Devaraja.” Wikipedia, The Free Encyclopedia. 27 July 2014.

^{๗๗} “พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒.” วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. ๒๙ เม.ย.๒๕๕๗.

พระราชานั้น เช่น พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัดอันยิ่งใหญ่ เพื่อบูชาพระวิษณุได้รับการเฉลิมพระนามว่า “พระเจ้าบรมวิษณุโลก”^{๗๗}

แม้จะมีคำว่าพระรามผสมอยู่ในพระนามของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้นก็ไม่ได้หมายความว่าพระมหากษัตริย์ไทยจะเป็นเทวราชาเหมือนอย่างกษัตริย์ขอมทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ว่าแม้พระมหากษัตริย์ของไทยจะมีคำว่าพระรามรวมอยู่ในพระนามก็ตาม พระองค์ก็ยังคงเป็นธรรมราชาตามคติแห่งพระพุทธศาสนาเพราะทรงเป็นเพียงสมมติเทพไม่ใช่เทพอวตาร

เทพหรือเทวดาในพระพุทธศาสนา มี ๓ อย่าง คือ^{๗๘}

๑. **สมมติเทพ** (เทวดาโดยสมมติ) ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร และพระราชเทวี
๒. **อุปบัติเทพ** (เทวดาโดยกำเนิด) ได้แก่เทวดาในสวรรค์และพรหมในพรหมโลก
๓. **วิสุทธิเทพ** (เทวดาโดยความบริสุทธิ์) ได้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

พระมหากษัตริย์ไทยทรงได้รับการสมมติให้เป็นเทพคือเทวดา พระองค์ไม่ใช่อุปบัติเทพหรือเทวดาที่อวตารคือแบ่งภาคลงมาปกครองโลกมนุษย์ ดังนั้น แม้พระมหากษัตริย์ไทยจะมีคำว่าพระรามผสมอยู่ในพระนามก็เป็นแต่เพียงสมมติเทพเท่านั้นพระองค์ยังคงเป็นธรรมราชาผู้ทรงทศพิธราชธรรมตามคติพระพุทธศาสนาอยู่นั้นเองดังจะเห็นได้จากพระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีทั้งคำว่าพระรามและทศพิธราชธรรมรวมอยู่ด้วยกันในสร้อยพระนามดังนี้

“สมเด็จพระเจ้า**รามาธิบดี**บรมไตรโลกนาถมหารามวงกุฎเทพยมนุษย์วิสุทธิสุริยวงษ์องค์พุทธางกูรบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว**ทรงทศพิธราชธรรม**ถวัลราชประเวณีศรีบรมกษัตริราชพระบาท ๖ ดำรงภูมิมณฑล สกลสีมาประชาราษฎร์ บรมนาถบพิตร”^{๗๙}

แม้พระนามของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่๗แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีคำว่า “รามาธิบดี” “ทศพิธราชธรรม” และ”ธรรมราชา” รวมกันอยู่ในสร้อยพระนาม ดังต่อไปนี้

^{๗๘} พุ.จ.๓๐/๒๑๔/๑๑๒.

^{๗๙} กำจร.เลี้ยงสังฆกรรม (บรรณาธิการ), กฎหมายตรา ๓ ดวง, เล่ม ๑, อ่างแล้ว หน้า ๕๑.

“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันทเดชดิถีรามาริบัติ เทพยปรียา
มหาราชรวังศ์ อลัมภินพงศพิระกษัตริ บรูษรัตนราชนิกรโธดม ...จุฬาลงกรณราชวรังกูร
มหามกุฏวงศวิรูสูรชัชชูลุ **ราชธรรมทศพิธ**อุตักฤษฏานินุณย์ อดุลยฤษฏานินินหาร ... **สุโขทัย
ธรรมราชา...** ปรมินทธรรมิกมหาราชาริราช บรมนาถบพิตร พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว”^{๔๐}

ข้อนี้หมายความว่าทั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเป็นสมมติเทพและธรรมราชาผู้ทรงทศพิธราชธรรมตามคติทางพระพุทธศาสนา

บทสรุป

พระราชชาติตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึงผู้ได้รับการสมมติหรือคัดเลือกให้เป็นผู้
ปกครอง ที่เรียกว่าพระมหาสम्मติราช คติเรื่องพระมหาสम्मติราชนี้ทำให้พระราชาในพระพุทธ
ศาสนาไม่ใช่เทพอวตารแบบเทวราชา พระมหาสम्मติราชผู้เป็นพระราชาพระองค์แรกในโลกคือ
พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีต่อมาจนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าของเรา พระราชาทุกพระองค์ไม่ว่า
จะเป็นพระโพธิสัตว์หรือไม่ก็ตามล้วนต้องปฏิบัติธรรมเพื่อสร้างความยินดีพอใจแก่ประชาชนผู้ได้
ปกครองสมกับตำแหน่งราชาที่แปลว่าผู้ทำให้ประชาชนยินดีพอใจ เมื่อพระราชาปฏิบัติธรรมจึง
ได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา

คำว่า**ธรรมราชา**หมายถึง (๑) **ธรรมิกราช** คือพระราชาผู้ประพฤติธรรมเพื่อสร้างความ
ยินดีพอใจแก่ประชาชน และ (๒) **ธรรมาธิบดี** คือผู้ถือธรรมเป็นใหญ่และใช้ราชธรรมกำกับ
การใช้พระราชอำนาจ

ในความหมายแรก ธรรมราชาทรงถือว่ายศและอำนาจไม่ได้มีไว้เพื่อ**อวดดีอวดดี**คือ
สำหรับสร้างความยิ่งใหญ่และประโยชน์สุขส่วนพระองค์เท่านั้น แต่ยศและอำนาจมีไว้เพื่อ**ปรทิต
ปฏิบัติ**คือเป็นเครื่องมือสำหรับสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนจำนวนมาก ธรรมราชายอมรับว่า
การสงเคราะห์ประชาชนเป็นธรรมคือหน้าที่ของพระองค์ ดังนั้น ธรรมราชาผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย
จึงถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องผูกใจประชาชนด้วยราชสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตรและทศพิธราชธรรม

^{๔๐} “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.” *วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี*. ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๗.

ในความหมายที่ ๒ ธรรมราชาทรงเป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพธรรม อาศัยราชธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม เพราะมีธรรมกำกับตลอดเวลา ธรรมราชาจึงไม่กลายเป็นทรราชผู้ใช้อำนาจเป็นธรรม พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นต้นแบบของธรรมราชาผู้หันมาใช้นโยบายธรรมวิชัยแทนสงครามวิชัย พระมหาธรรมราชาลิไทยเป็นกษัตริย์ผู้ทรงศีลทรงธรรมประพฤติธรรมตามหลักทศพิธราชธรรมและหลักนิติธรรมในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

พระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลปัจจุบันเนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓ ที่ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” นับเป็นการประกาศอย่างเป็นทางการครั้งแรกว่าพระองค์จะทรงทำหน้าที่ของธรรมราชาด้วยการประพฤติทศพิธราชธรรมเพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวไทยและด้วยการดำเนินตามหลักนิติธรรมในรัฐธรรมนูญ ตลอดเวลากว่า ๖๐ ปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลปัจจุบันได้ทรงงานหนักเพื่อประโยชน์สุขแห่งปสกนิกร พระองค์จึงทรงเป็นพ่อหลวงของปวงชนชาวไทยและทรงเป็นแบบอย่างแห่งธรรมราชา ยุคปัจจุบันที่ทรงใช้นโยบายธรรมวิชัยในรูปแบบของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกว่า ๕,๐๐๐ โครงการเพื่อเอาชนะความทุกข์ยากของประชาชนชาวไทย